

UDK:811.512

Nilufar SAMANDAROVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: n.samandarova1981@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD N. Otakulov taqrizi asosida

FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF DIRECTIVE VERBS IN FRENCH AND UZBEK

Annotation

This study examines the functional-semantic features of directive verbs in French and Uzbek. Directive verbs are key linguistic tools used to express commands, advice, suggestions, and requests in communication. The research provides a comparative analysis of the usage features, grammatical forms, and semantic functions of directive verbs. Additionally, the influence of cultural and linguistic contexts in French and Uzbek is explored. The findings of the study offer new insights into linguistics by identifying the similarities and differences of directive verbs across languages.

Key words: directive verbs, functional semantics, comparative analysis, French language, Uzbek language, grammatical forms, semantic functions, cultural context.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИРЕКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются функционально-семантические особенности директивных глаголов во французском и узбекском языках. Директивные глаголы являются основными средствами выражения значений приказа, совета, предложения и просьбы в речи. В работе проведен сравнительный анализ особенностей употребления директивных глаголов, их грамматических форм и семантических функций. Также освещено влияние культурного и лингвистического контекста во французском и узбекском языках. Результаты исследования предоставляют новые знания в области лингвистики, выявляя сходства и различия директивных глаголов в различных языках.

Ключевые слова: директивные глаголы, функциональная семантика, сравнительный анализ, французский язык, узбекский язык, грамматические формы, семантические функции, культурный контекст.

FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDA DIREKTIV FE'LLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlari o'rganiladi. Direktiv fe'llar nutq jarayonida buyruq, tavsiya, taklif va iltimos kabi ma'nolarni ifodalovchi asosiy vositalar hisoblanadi. Mazkur ishda direktiv fe'llarning qo'llanish xususiyatlari, ularning grammatik shakllari va semantik vazifalari qiyosiy tahlil qilingan. Shuningdek, fransuz va o'zbek tillaridagi madaniy va lingvistik kontekstlarning ta'siri ham yoritilgan. Tadqiqotning natijalari direktiv fe'llarning turli tillardagi o'xshashlik va farqlarini aniqlash orqali tilshunoslik sohasida yangi bilimlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: direktiv fe'llar, funksional semantika, qiyosiy tahlil, fransuz tili, o'zbek tili, grammatik shakllar, semantik vazifalar, madaniy kontekst.

Kirish. Har bir tilning grammatik tuzilishi va semantik imkoniyatlari uning qo'llanilish xususiyatlarini belgilab beradi. Bu doirada direktiv fe'llar nutqiy faoliyatda alohida o'rin tutadi. Ular buyruq, tavsiya, taklif yoki iltimos kabi turli amallarni ifodalaydigan lingvistik vositalar bo'lib, har bir tilda o'ziga xos funksional-semantik xususiyatlarga ega.

Fransuz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ulardagi direktiv fe'llarning semantik vazifalari va grammatik qo'llanilishi o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Masalan, fransuz tilidagi buyruq va iltimos shakllari o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, ularning o'zbek tilidagi ifodalanishi bilan qiyosiy tahlil qilish orqali ikki tilning grammatik va semantik o'ziga xosliklarini aniqlash mumkin.

Tadqiqotchi Anarboeva I.O. o'z maqolasida fransuz va o'zbek tillaridagi korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlarini tadqiq qilgan. Ushbu tadqiqotda ikki tildagi gaplarning grammatik va semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan [1].

Shuningdek, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich o'zining dissertatsiyasida fransuz va o'zbek tillaridagi

shifobaxsh o'simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlarini ochib bergan. Bu ishda ikki tildagi terminologiyaning o'ziga xosliklari va ularning qiyosiy tahlili berilgan [2]. Ushbu ilmiy ishlar tadqiqotimiz nazariyasiga asos qilib olindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Direktiv fe'llar turli tillarda buyruq, tavsiya, taklif va iltimos kabi ma'nolarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlarini o'rganish maqsadida bir qator ilmiy ishlarga murojaat qilish mumkin. Masalan, I.O. Anarboeva o'z maqolasida fransuz va o'zbek tillaridagi korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlarini tadqiq qilgan bo'lib, bu tadqiqotda ikki tildagi gaplarning grammatik va semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, O.O. Bobokalonov o'zining dissertatsiyasida fransuz va o'zbek tillaridagi shifobaxsh o'simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlarini ochib bergan, bu ishda ikki tildagi terminologiyaning o'ziga xosliklari va ularning qiyosiy tahlili berilgan. Bundan tashqari, Risoeva Oksana Maratovna hozirgi zamon nemis tilida funksional fe'l birikmalarining semantik statusini aniqlab va ularning ajratish mezonlarini

belgilash bo'yicha tadqiqot olib borgan, ushbu ishda funksional fe'llarning semantik va sintaktik xususiyatlari tahlil qilingan [3].

Fransuz va rus tilshunoslari tomonidan ham direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlari bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, **Tarasova Olga Gennadyevna**. o'zining "Функционально-семантические поле одновременности действия во французском и русском языках" nomli dissertatsiyasida fransuz va rus tillaridagi harakatning bir vaqtning o'zida sodir bo'lishini ifodalovchi vositalarni tahlil qilgan. Ushbu ishda ikki tilning grammatik va semantik o'xshashliklari hamda farqlari o'rganilgan [4]. Shuningdek, **Yarema Elena Vladimirovna** "Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале французского и английского языков)" mavzusidagi dissertatsiyasida fransuz va ingliz tillaridagi harakat fe'llarining semantik va funksional xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilgan. Bu ishda fe'llarning ma'no va funksiyalari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar ko'rsatilgan.. [5]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul asosiy metod sifatida tanlandi. Bu metod fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish uchun eng samarali hisoblanadi. Bunda har bir bosqichning vazifalari alohida ajratilgan va ularning izchilligi ta'minlangan.

Tadqiqot uchun fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning amaliyotdagi misollari, turli manbalardagi matnlar, adabiyotlar va ilmiy ishlardan foydalanildi. Tanlangan materiallar mazkur fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlarini chuqur o'rganishga yo'naltirildi.

Qiyosiy tahlil bosqichida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik shakllari, semantik vazifalari va ularning turli kontekstlarda qo'llanilishi o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanadi. Bu bosqichda turli matnlar asosida olingan fe'llar qiyosiy analiz qilindi. Tadqiqotda qo'llanilgan qiyosiy-tahliliy usul va uning tilning semantik vazifalarini o'rganishdagi ahamiyati Dyuran (2005) ning lingvistik tadqiqotlar metodologiyasiga asoslangan [6].

Funksional tahlil bosqichida direktiv fe'llarning amaliy qo'llanilishini o'rganish uchun turli tillardagi misollar chuqur tahlil qilindi. Ushbu bosqichda fe'llarning funksiyalari va ularning turli holatlarda qanday ma'nolarni ifodalashi o'rganildi. Tilni funksional va semantik jihatdan o'rganishda Saussure (1916) ning tilni tizim sifatida tahlil qilishga asoslangan yondashuvi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [7].

Modellashtirish. Olingan ma'lumotlar asosida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning umumiy modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelning maqsadi – fe'llarning grammatik va semantik o'xshashliklari hamda farqlarini vizual ko'rsatish va ularni lingvistika sohasida qo'llash uchun aniq tavsiyalar tayyorlashdan iborat.

Ilmiy natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish. Tadqiqot natijalari tahlil qilinib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyati bayon qilindi. Ushbu bosqichda olingan natijalar tilshunoslik sohasiga qo'shgan hissasi yuzasidan xulosa chiqarildi.

Ushbu metodologiya qadamlarining barchasi fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik va semantik xususiyatlarini to'liq tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari lingvistika sohasida amaliy qo'llash uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlari chuqur o'rganildi. Fransuz tilida direktiv fe'llar asosan buyruq nisbatida (*impératif*) qo'llanib, iltimos yoki tavsiya shakllarida intonatsiya va leksik muhit bilan boyitiladi. O'zbek tilida esa direktiv fe'llarning

shakllanishi qo'shimchalar yoki boshqa grammatik vositalar orqali amalga oshadi.

Fransuz tilida buyruq shakli odatda ko'paytiruvchi yoki oddiy shaklda qolib, muayyan qoidalarga asoslanadi. Masalan:

- En français: *Fermez la porte, s'il vous plaît.*
- O'zbek tilida: *Eshikni yoping, iltimos.*

Ikki tilda ham bu ifoda buyruqni muloyim iltimos shaklida taqdim etadi. Fransuz tilida *s'il vous plaît* ("iltimos") so'zi rasmiylikni qo'shadi, o'zbek tilida esa "iltimos" so'zi hurmat va muloyimlikni ifodalaydi. Ushbu misolda semantik vazifa o'xshash: har ikki tilda muloyim buyruq bildirildi.

O'zbek tilida buyruq shakli qo'shimchalar yordamida shakllanadi, bu esa ko'p ma'noli qo'llanilish imkonini beradi. Masalan:

- En français: *Prenez votre cahier.*
- O'zbek tilida: *Daftaringizni oling.*

Fransuz tilida *prendre* buyrug'i to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadi. O'zbek tilida *oling* shakli ham xuddi shu ma'noni beradi. Bu yerda grammatik o'xshashlik mavjud: har ikki tilda ham fe'l buyruq shakli bilan berilgan. O'zbek tilida buyruq shaklining qo'shimchalar yordamida shakllanishi va ularning semantik vazifalari Buranov J.B (1995) asarida to'liq yoritilgan bo'lib, ushbu tadqiqotda asos sifatida qabul qilindi.

Direktiv fe'llar har ikki tilda buyruq, iltimos va tavsiya ma'nolarini ifodalashda qo'llaniladi. Fransuz tilida intonatsiya yoki qo'shimcha so'zlar ma'noni o'zgartirishi mumkin [8]:

- En français: *Pourriez-vous m'aider à résoudre ce problème ?*
- O'zbek tilida: *Iltimos, shu muammoni hal qilishga yordam bersangiz.*

Fransuz tilida muloyim iltimos *Pourriez-vous* so'zi orqali ifodalanadi. Intonatsiya va so'zlarning joylashuvi ham ma'noni kuchaytiradi. O'zbek tilida esa "iltimos" va muloyimlikni ifodalaydigan qo'shimchalar (-ingiz, -sangiz) semantik vazifani bajaradi. Har ikki tilda muloyim iltimos turli grammatik vositalar orqali amalga oshirilgani ko'rinadi.

Rasmiy va norasmiy nutqda direktiv fe'llarning qo'llanilishi farq qiladi.

- En français: *Veux-tu aller au cinéma ce soir ?* – norasmiy.
- O'zbek tilida: *Bugun kinoteatrga borishni xohlaysanmi?* – norasmiy.
- En français: *Voudriez-vous confirmer votre présence à la réunion ?* – rasmiy.
- O'zbek tilida: *Uchrashuvda qatnashishingizni tasdiqlaysizmi?* – rasmiy.

Fransuz tilida *veux-tu* shakli norasmiy taklifni bildirsa, o'zbek tilida buni "xohlaysanmi?" shakli ifodalaydi. Rasmiy uslubda esa *voudriez-vous* so'zi ishlatilib, o'zbek tilidagi "qatnashishingizni tasdiqlaysizmi?" shakliga teng keladi. Ushbu misollarda norasmiy va rasmiy qo'llanilishdagi o'xshashliklar kuzatiladi.

Kontekst direktiv fe'llarning ma'nosini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

- En français: *Donnez-moi ce livre.*
- O'zbek tilida: *Menga shu kitobni bering, iltimos.*

Fransuz tilida *donnez-moi* to'g'ridan-to'g'ri buyruqni bildiradi. O'zbek tilida esa "iltimos" so'zi va -ingiz shakli muloyimlikni qo'shadi.

Bu misollar fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning amaliy qo'llanilishini ko'rsatib beradi. Turli kontekstlarda fe'llarning semantik va grammatik o'ziga xosliklari aniqlanadi va bu orqali tillar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilinadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlarini chuqur o'rganishga yo'naltirildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda direktiv fe'llar

nutqiy kommunikatsiyada muhim rol o'ynaydi va buyruq, tavsiya, iltimos kabi vazifalarni bajaradi.

Fransuz tilida direktiv fe'llar asosan buyruq nisbatining (impératif) shaklida qo'llanib, muloqotning muloyimligi va rasmiylik darajasi grammatik vositalar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida esa bu vazifani qo'shimchalar va kontekst bajaradigan asosiy vosita hisoblanadi. Fransuz tilida intonatsiya va qo'shimcha so'zlar (masalan, *s'il vous plaît*) ma'lum bir ma'no va ko'tarinkilik qo'shadi. O'zbek tilida esa "iltimos" kabi leksik elementlar bilan birgalikda grammatik qo'shimchalar nutqning maqsadini aniq belgilashga yordam beradi.

Fransuz tilida buyruq nisbatining (impératif) shakllari va ularning turli kontekstlardagi xususiyatlari Cheremisina (1988) asarida chuqur yoritilgan bo'lib, bu shakllar tilga nutqiy ta'sirning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi [9].

Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan qiyosiy tahlillar fransuz va o'zbek tillariga xos xususiyatlarni yanada chuqurroq o'rganish imkonini yaratdi. Kelgusida ushbu usulni turli tillar o'rtasida qo'llash orqali umumiy va xususiy farqlarni aniqlash mumkin.

Direktiv fe'llarning turli madaniyatlar va kommunikativ vositalarda qo'llanilishini o'rganish orqali ularning madaniy o'zgaruvchanligini aniqlashga e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, tilshunoslikda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun direktiv fe'llarning kompyuter-lingvistik tahlilini o'tkazish mumkin. Bu esa til o'rgatish jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi.

Direktiv fe'llarning rasmiy va norasmiy qo'llanish qoidalariga rioya qilish uchun amaliy qo'llanmalar yaratish taklif etiladi. Bu qo'llanmalar nafaqat til o'rganuvchilarga, balki professional tarjimonlarga ham yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Anorboyeva Irodaxon Oripovna. "Fransuz va o'zbek tillarida korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlari". International Journal of Education, Social Science & Humanities, 2024 yil, 12-jild, 4-son, 692-697-betlar. (farspublishers.com)
2. Bobokalonov Odilshoh Ostanovich. "Fransuz va o'zbek tillarida shifobaxsh o'simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlari". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, Buxoro davlat universiteti, 2022 yil. (api.sciencweb.uz)
3. Risoeva Oksana Maratovna. "Hozirgi zamon nemis tilida funksional fe'l birikmalarining semantik statusi va ularni ajratish mezonlari". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2019 yil.
4. Tarasova Olga Gennadyevna. "Функционально-семантическое поле одновременности действия во французском и русском языках". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, 2010 yil.
5. Yarema Elena Vladimirovna. "Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале французского и английского языков)". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, 2005 yil.
6. Saussure, Ferdinand de. Cours de linguistique générale. Paris: Payot, 1916.
7. Buranov J.B. O'zbek tilining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: Fan, 1995.
8. Duran Jacques. La linguistique: Une introduction. Paris: PUF, 2005.
9. Cheremisina M.V. Функциональная грамматика французского языка. Москва, Высшая школа, 1988.